

De Parijse School

1. De titel

Dat als titel *De Parijse School* is gekozen zal sommigen misschien verbazen. In feite vormt de titel het antwoord op een vraag. De semiotiek is een wijdverbreide discipline geworden. Op het eerste colloquium over de Semiotiek van de ruimte, dat in 1973 te Parijs werd gehouden, merkte A.J. Greimas op dat de semiotiek best eens een modeverschijnsel zou kunnen zijn en hij sloot niet uit dat er over een jaar of drie niet meer over zou worden gesproken. Maar het opmerkelijke is dat er juist veel en zelfs te pas en te onpas over wordt gesproken. De niet-ingewijde lezer kan zich net als de sociaal-wetenschappelijk onderzoeker met recht afvragen om wat voor discipline het hier eigenlijk gaat. Het minste wat we kunnen doen, is hen erop wijzen dat de definities nogal uiteenlopen. Een interview met Umberto Eco naar aanleiding van zijn boek *La struttura assente*¹ begon met de volgende definitie: 'de semiotiek is de wetenschap van de tekens'. In de eerste druk van de *Petit Robert* vinden we dezelfde definitie: 'Algemene theorie van de tekens'. De *Parijse School* geeft echter een andere definitie. De semiotiek heeft tot doel een algemene theorie van de betekenissystemen op te stellen. Voor sommige semiotische theorieën is het teken in de eerste plaats een waarneembaar iets; vanuit de invalshoek van de *Parijse School* is het in de eerste plaats een geconstrueerd object. Het is voor de lezer niet moeilijk aan te voelen dat de keuze van het uitgangspunt belangrijke theoretische maar ook praktische consequenties heeft. De naamgeving heeft in ieder geval het voordeel van een waarschuwing: er bestaat meer dan één semiotische school, precies zoals er meer dan één linguïstische school is.

Keren we voor een moment terug naar het zojuist geciteerde inter-

Vertaling van 'L'école de Paris', in: J.C. Coquet (red.), *Sémiotique. École de Paris*. Parijs (Hachette) 1982, pp. 5-30. We publiceren hier het eerste deel van zijn essay; het tweede deel hopen we in nummer 3 van deze jaargang te publiceren *Redactie*). Vertaling: Jack Post en Henk Hoeks, met dank aan Emile Poppe.

1. Umberto Eco, *La struttura assente*. Milaan (Bompiani) 1968.

view; men wijst Umberto Eco erop, dat het laatste deel van *La struttura assente* 'nogal kritisch is ten opzichte van de Franse school'. Maar om welke school gaat het? Hoe kan men, tenzij men blind is, de stromingen in het semiotische onderzoek terugbrengen tot één enkele beweging waarop men dan het etiket 'Franse school' plakt? Voor een relatieve buitenstaander schuilt in dit reductionisme natuurlijk niets aanstootgevends. M. Arrivé maakt immers in zijn bijdrage aan dit boek gewag van 'een belangrijke Italiaanse school in de semiotiek', zonder dat hij zich verplicht voelt haar nader te omschrijven.² Nemen we een ander voorbeeld: toen H.U. Gumbrecht, hoogleraar aan de Universiteit van Bochum, tijdens een seminar in 1978 aan de Parijse École des Hautes Études en Sciences Sociales 'het onderzoek van de Franse semiotische school' aanhaalde, deed hij dat, behalve als hommage aan de leider van het seminar, A.J. Greimas, ook om zijn positie ten opzichte daarvan te bepalen. Want tegelijk wilde hij de oorspronkelijkheid van de School van Konstanz, waartoe hij behoort, benadrukken. Hij voegde er daarom meteen aan toe dat het begrip 'Textpragmatik' dat hij voorstond niet mocht worden opgevat als 'een afgeleide van de Parijse semiotiek'.

Deze voorbeelden lijken ons te volstaan om het met de lezer op drie punten eens te worden:

1. Het begrip *school*; op grond hiervan kan een wereld van onderzoek worden ingedeeld.
2. De toevoeging van een *plaatsnaam* vergemakkelijkt de positiebepaling van elke school. Zo kan men de zojuist genoemde School van Konstanz in verband brengen met de 'Textpragmatik'; de hermeneutiek met de School van Frankfurt; met B. Malmberg of L. Hjelmslev wijzen op de 'fouten' van de Praagse School, die ook wel de Praagse linguïstenkring wordt genoemd; herinneren aan de betekenis van de School van Warschau of de finitistische School van Göttingen voor de logica, enzovoort. We zouden de opsomming nog een hele tijd kunnen voortzetten.
3. Tenslotte, de naamgeving van de discipline. Vanaf 1970 is het gebruik van de term *semiotiek* gangbaar. De studies van de Parijse School voeren deze term als substantief of adjectief in hun titel.

We noemen:

1970: *Du sens. Essais sémiotiques* van A.J. Greimas (Le Seuil).

1971: 'Sémiotique narrative: récits bibliques', C. Chabrol en L. Marin, in: *Langages*. nr. 22 (Larousse).

1972: *Essais de sémiotique poétique*, A.J. Greimas (Larousse). *Les langages de Jarry. Essay over literaire semiotiek* van M. Arrivé (Klincksieck).

- 1973: *Sémiotique littéraire* van J.C. Coquet (Mame – J.-P. Delarge).
 'Sémiotiques textuelles', M. Arrivé en J.C. Coquet, in: *Langages*,
 nr. 31 (Larousse).
Sémiotique narrative et textuelle, C. Chabrol (Larousse).
Essais de sémiotique discursive van F. Rastier (Mame).
- 1976: *Sémiotique et sciences sociales* van A.J. Greimas (Le Seuil).
Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques van A.J. Greimas
 (Le Seuil).
Introduction à la sémiotique narrative et discursive van J. Courtés
 (Hachette).
- 1977: *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique*, door de Groupe
 d'Entrevernes (Le Seuil).
- 1979: *Les enjeux de la sémiotique* van A. Hénault (PUF).
Analyse sémiotique des textes door de Groupe d'Entrevernes (PUF).
Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage van A.J. Greimas
 en J. Courtés (Hachette Université).

Ter afronding van dit korte overzicht willen we nog de titel noemen van een tijdschrift, *Sémiotique et Bible*³, dat gepubliceerd wordt door het 'Centre pour l'Analyse du Discours Religieux' te Lyon. We menen hiermee een indruk te hebben gegeven van de frequentie waarmee de term semiotiek voorkomt en van de overvloed aan studies die zich uitdrukkelijk, geheel of gedeeltelijk beroepen op onderzoek dat verricht wordt door de Parijse School,⁴ zoals we haar in het vervolg willen noemen.

2. De geschiedenis van de semiotiek

Aanzetten

Voor de ontstaansgeschiedenis van de semiotiek moeten we verder teruggaan dan tot 1970; om precies te zijn, tot tien jaar daarvoor. In 1960

2. M. Arrivé. 'La sémiotique littéraire', in: J.C. Coquet (red.), *Sémiotique. École de Paris*. Parijs (Hachette) 1982, pp. 127-150.

3. Vgl. J. Delorme en P. Geoltrain, 'Le discours religieux', in: J.C. Coquet (red.), *Sémiotique*, a.w., pp. 103-126.

4. Met de publikatie van haar *Lexique*, Parijs (PUF) 1979, van semiotische termen, waarin zij het bestaan van een 'Franse School' (p. 5) aanneemt, draagt Josette Rey-Debove ertoe bij het gebruik van deze naam vast te leggen. Zij wijkt echter van ons af in de keuze van de naamgeving: de term *semiologie*, zegt zij, 'verwijst naar de Franse school'. Haar oriëntatiepunten zijn waarschijnlijk het baanbrekende werk van Roland Barthes uit 1946: 'Eléments de sémiologie', in het tijdschrift *Communications* nr. 4 (Le Seuil), of het artikel van L.J. Prieto, 'La sémiologie', het eerste hoofdstuk van *La Communication*, in *Le Langage*, een boek onder redactie van A. Martinet, Parijs (Gallimard) 1968.

werd immers een *Société d'étude de la langue française* (Genootschap voor de bestudering van de Franse taal) opgericht waarin zich een groep onderzoekers verenigde die zich wilde wijden aan een onderzoek van de natuurlijke talen met behulp van destijds ongebruikelijke methoden.

Een aantal van hen wilde 'de formele systemen van de taal vastleggen'. Dit streefde Dubois na met de publikatie van het eerste deel van zijn *Grammaire structurale du français*, gewijd aan het naamwoord en het voornaamwoord. Het accent lag daarbij op de toepassing van de distributieve methode. In het voetspoor van de Amerikaanse taalkundige Z. Harris, een leerling van L. Bloomfield, stelde J. Dubois zich ten doel 'de elementen van een taal te beschrijven op grond van hun vermogen om onderling verbindingen aan te gaan'. Een dergelijke analyse kon niet worden doorgevoerd zonder een nader onderzoek van de 'merktekens' van de taaluiting (bijvoorbeeld de merktekens van getal en geslacht). De taal werd aldus een codisch systeem, bestaande uit telbare eenheden die door een mathematische theorie, zoals de informatietheorie, konden worden onderbouwd. Vanuit dit gezichtspunt dienden 'statistische of probabilistische correspondenties' te worden blootgesteld: bijvoorbeeld 'stel $\{A\}$ is de verzameling van de bijwoorden en $\{B\}$ de verzameling van de werkwoorden, dan zal men kijken naar het aantal keren dat een element a van de verzameling A op een element b van de verzameling B volgt; zo kan men de waarschijnlijkheid bepalen, waarmee segmenten in een bepaalde opeenvolging optreden'.⁵ Het gevaar voor de onderzoeker was natuurlijk, dat hij beschikte over een zeer grote hoeveelheid gegevens zonder op hetzelfde moment over het voordeel te kunnen beschikken van een specifiek theoretisch kader waarbinnen zowel de produktiemethoden als de geproduceerde gegevens konden worden ondergebracht. In feite meenden bepaalde onderzoekers zoals M. Joos toentertijd (een tijd die ons nu buitengewoon mythisch voorkomt), dat de linguïstiek 'op de goede weg was om volledig mathematisch te worden'.⁶

Volgens andere leden van de *Société d'étude de la langue française* moesten de taalfeiten worden gerelateerd aan algemene beginselen zonder welke ze oninterpreteerbaar bleven. Immers, hoe kan het 'feit' in de linguïstiek worden afgebakend als, zoals Saussure leert, 'het taalsysteem een vorm is en geen substantie'? Deze stelling is fundamenteel, maar doet ook nog vandaag de dag zo vreemd aan, dat zelfs diegenen die zeggen (of zeiden) 'Saussuriaan' te zijn, doen alsof ze er nooit van ge-

5. J. Dubois, *Grammaire structurale du français*. Parijs (Larousse) 1965, pp. 6 en 8.

6. M. Joos (red.), *Readings in Linguistics*. Washington D.C. 1957, p. 350; geciteerd in het stimulerende boek van C. Hagège, *La grammaire générative*. Parijs (PUF) 1973, p. 173.

hoord hebben. We zagen zojuist dat sommige onderzoekers het taal-
 'teken' (de te definiëren entiteit) vereenzelvigen met het informatiesig-
 naal, dat door getalsmatige wetten is verbonden met andere waarneem-
 bare feiten. Weer anderen nemen, om te vermijden dat ze zich van de
 'werkelijkheid' afsnijden, de houding van de taalkundige veldwerker
 aan en verzamelen 'feiten' zoals de geoloog mineralen verzamelt. On-
 getwijfeld kan men het ermee eens zijn dat het object van de taalkunde
 de beschrijving van de formele systemen is die noodzakelijk zijn voor
 de individuele taalhandeling (parole), of met de vertegenwoordigers
 van de functionalistische school, waarvan A. Martinet de pleitbezorger
 is geweest, stellen dat 'de taalkunde in de eerste plaats een observeren-
 de wetenschap is'.⁷ Dat was trouwens, volgens Chomsky in een artikel
 uit 1965, de opvatting van Vaugelas in de zeventiende eeuw. Een taalfait
 kon precies zo worden geobserveerd als een lichaam in het heelal; was
 het materiaal eenmaal verzameld, dan hoefde de onderzoeker het nog
 slechts 'te ordenen en te presenteren'.⁸

Dergelijke ondernemingen kunnen misschien goedgelovigen tevre-
 den stellen. In elk geval luidde hetgeen Saussure leerde heel anders.
 Herinneren we ons om te beginnen de aanwijzing uit de *Cours de linguisti-
 que générale*: 'De taal vertoont (...) de vreemde en treffende eigenschap
 dat ze op het eerste gezicht geen waarneembare entiteiten bevat'. Hier-
 uit vloeit logisch de stelling voort, dat 'men de concrete eenheid [de
 taaleenheid] niet in het woord, maar elders moet zoeken'. Daarop volgt
 bij wijze van onderzoeksprogramma de bewering, dat men '[een term]
 niet mag losmaken uit het systeem waarvan deze deel uitmaakt: dat zou
 betekenen dat men denkt te kunnen beginnen bij de termen om ver-
 volgens uit de som het systeem daarvan te construeren. Men moet daar-
 entegen juist uitgaan van het samenhangende geheel, wil men door
 analyse de erin opgesloten elementen verkrijgen'.⁹

Wie op een bepaald niveau van de taal, de fonologie, de syntaxis of de
 semantiek, enkele modellen met een gerichte toepasbaarheid in elkaar
 knutselt..., stelt zich wel heel erg voorzichtig op en neemt genoeg
 met een wel heel weinig diepgaande theoretische doordenking. Hij
 gaat daarmee in ieder geval voorbij aan de heel wat meer omvattende
 vraag die juist sinds de befaamde *Mémoire sur le système primitif des voyelles
 dans les langues indo-européennes* (1878) de kern van het onderzoek van Saus-
 sure¹⁰ uitmaakte: hoe kan men een theorie van de taal opstellen?

7. C. Hagège, *La grammaire générative*, a.w., p. 172.

8. N. Chomsky, 'De quelques constantes de la théorie linguistique', in: *Diogenè* 51, 1965, p. 16.

9. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* (1915). Parijs (Payot) 1964, pp. 148, 149 en 157.

We hebben de fundamentele rol van Saussure benadrukt, omdat hem de eer toekomt de eerste operationele begrippen te hebben geleverd waarvan de semiotiek zich bediende: *taalsysteem/spraak* (*langue/parole*) en *betekenaar/betekende* (*signifiant/signifié*). Voegen we hier onmiddellijk het paar *systeem/proces* aan toe, dat L. Hjelmslev in 1953 in zijn *Prolegomena to a Theory of Language*¹¹ introduceerde (het boek verscheen tien jaar eerder in het Deens en werd pas in 1968 in het Frans vertaald). Hierdoor werd het mogelijk de complementaire, paradigmatische en syntagmatische, organisatie van elk betekenisgeheel aan het licht te brengen. Het spoor van deze dubbele invloed, Saussure-Hjelmslev, en met name het beroep op deze drie oppositionele relaties, vinden we al in 1956 terug, in een belangrijk epistemologisch artikel van A.J. Greimas dat niet toevallig de titel *L'actualité du saussurisme*¹² draagt. Natuurlijk vinden we hier nog geen duidelijke omschrijving van de semiotische theorie of praktijk, maar wel is in grote lijnen de ontwikkeling al aangegeven. We vatten haar in de vorm van drie stellingen samen:

1. Het taalsysteem is een formeel object. Omdat het 'vorm' en geen 'substantie' is, is het homogeen van aard en toegankelijk voor analyse.
2. Het taalsysteem is een semantisch object. Het is een 'architectuur van met betekenis beladen vormen'.¹³
3. Het taalsysteem is een maatschappelijk object. Om de terminologie van Saussure aan te houden: het karakter van 'maatschappelijke institutie' van het taalsysteem blijkt uit het feit dat 'het slechts bestaat krachtens een soort contract dat tussen de leden van de gemeenschap wordt gesloten'.¹⁴

Keren we naar het eerste, fundamentele punt terug: als het taalsysteem te herleiden is tot een systeem van relaties, is het te vergelijken met andere formele objecten en is het net als deze toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek. Het taalsysteem kan dus worden beschreven, dat wil zeggen geëxpliciteerd, met behulp van een tweede taal die erop van toepassing is en waarvan de termen gedefinieerd en eenduidig zijn. Deze fundamentele arbeid die bestaat in het bepalen van wat men thans

10. Bij de taalkundige van 1910 stond dezelfde opzet voorop als bij de beginnende geleerde van 1880, merkt E. Benveniste op: 'de verankering van de grondslagen van de linguïstiek', in: 'Saussure après un demi-siècle', in: *Cahiers Ferdinand de Saussure* 20, 1963; nadien opgenomen in: E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*. Parijs (Gallimard) 1966, p. 39.

11. L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*. Bloomington Ind. (Indiana University Press) 1953. Franse vertaling: *Prologomènes à une théorie du langage*. Parijs (Minuit) 1968.

12. A.J. Greimas, 'L'actualité du saussurisme', in: *Le français moderne*, nr. 3, 1956.

13. Idem, p. 192.

14. F. de Saussure, *Cours*, a.w., p. 31.

een *metataal* noemt, beantwoordt aan de eis van Saussure: 'Het is ons onmogelijk te erkennen dat men het recht zou hebben een theorie op te bouwen, waarbij voorbijgegaan wordt aan [een] arbeid die bestaat uit het opstellen van definities, al moet gezegd dat deze gemakkelijke manier van doen het gezelschap der linguïsten tot nu toe leek te bevredigen'.¹⁵ Sindsdien is er niet veel veranderd! Ook al is het taalsysteem anderzijds een van betekenis doordrongen sociaal object, en misschien wel het belangrijkste van alle sociale objecten, het is niet het enige. Andere sociale objecten kunnen waarschijnlijk met behulp van dezelfde methoden worden geanalyseerd als in toenemende mate voor de bestudering van de natuurlijke talen zijn ontwikkeld. Immers, 'het taalsysteem valt niet samen met de cultuur: de plastische vormen, de muzikale structuren bijvoorbeeld, omvatten eveneens betekenissen, brede gebieden van de sociale ruimte waarbij op een zelfde manier betekenissen ontstaan'.¹⁶ Zodanig, exemplarisch, onderzoek is volgens A.J. Greimas reeds door Maurice Merleau-Ponty en Claude Lévi-Strauss verricht. De benadering van de eerste trok de aandacht van A.J. Greimas (het begrip 'sociale ruimte' werd overigens aan hem ontleend), niet omdat daarbij expliciet naar Saussure verwezen werd, die in het werk *Phénoménologie de la perception* waarnaar Greimas verwijst niet wordt genoemd, maar vanwege de aanhoudende nadruk die op de semantische dimensie van de taal en van de relatie van het subject tot de wereld en de geschiedenis werd gelegd: 'Omdat we tot-de-wereld zijn, zijn wij tot zin veroordeeld en kunnen wij niets doen of zeggen zonder dat het een naam in de geschiedenis krijgt'.¹⁷ Zo stemde Merleau-Ponty overeen met 'het saussuriaanse postulaat van een gestructureerde wereld, die te vatten is in haar betekenissen'.¹⁸

Bij Claude Lévi-Strauss ging het om de 'uitbreiding van de Saussuriaanse theorie tot de sociologie'.¹⁹ We willen er hier op wijzen dat deze gebieden destijds nog niet zo ver uiteen leken te liggen. In een bespreking van het boek van M. Cohen, *Pour une sociologie du langage*,²⁰ wees A.J. Greimas er dan ook op dat 'de Franse linguïstiek zichzelf, sinds een halve

15. Geciteerd door E. Benveniste, *Cahiers F. de Saussure*, nr. 12, 1954, p. 63; nadien opgenomen in E. Benveniste, *Problèmes*, a.w., p. 41.

16. A.J. Greimas, 'L'actualité', a.w., p. 199.

17. M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*. Parijs (Gallimard) 1945, p. xv, Nederlandse vertaling, M. Merleau-Ponty, 'Voorwoord uit *Phénoménologie de la perception*', in: Merleau-Ponty, *Essais*. Vertaling van prof. dr. R.C. Kwant. Utrecht/Antwerpen (Spectrum) 1970, p. 36.

18. A.J. Greimas, 'L'actualité', a.w., p. 193.

19. *Ibidem*.

20. M. Cohen, *Pour une sociologie du langage*. Parijs 1956.

eeuw, als een sociologische wetenschap beschouwt'.²¹ Het was dus verleidelijk de tegenstelling *taalsysteem/spraak* (*langue/parole*), of beter, naar het voorstel van A.J. Greimas, het door L. Hjelmslev ontwikkelde paar *systeem/proces* op de maatschappelijke feiten toe te passen. Aldus uitgerust, kon de 'socioloog' 'terecht het "proces" van de uitwisseling van vrouwen stellen tegenover de verwantschapsstructuren, de uitwisseling van goederen en diensten tegenover de economische structuur', ofwel, om de 'marxistische terminologie' van Merleau-Ponty te gebruiken, 'de produktiekrachten tegenover de produktievormen'.²² Hij kon bovendien deze semantische micro-werelden in een complex sociaal object hergroeperen, dat in drie niveaus was geled:

PROCES	SYSTEEM
uitwisseling van vrouwen	verwantschapsstructuren
uitwisseling van goederen en diensten	economische structuren
uitwisseling van boodschappen	taalstructuren

De weg was uitgestippeld: aan de onderzoeker werd gevraagd zijn onderzoek van de sociale ruimte voort te zetten; de gestructureerde, betekende gehelen af te bakenen; de autonomie ervan te bekrachtigen; en tenslotte, *last but not least*!, ze te beschrijven: 'we denken hierbij in het bijzonder aan de mythologische religieuze systemen, of aan die moderne vorm van fabuleren die de literatuur is'.²³ A.J. Greimas had zo de gelegenheid te wijzen op een derde bijdrage die op het conto van de theorie van Saussure moest worden geschreven: die van Roland Barthes, aan wie de verdienste toekomt in *Le degré zéro de l'écriture* de sociale dimensie van de literatuur aan het licht te hebben gebracht. Barthes vatte haar in het begrip 'schriftuur' ('de schriftuur is een daad van historische verbondenheid'²⁴), dat hij stelde tegenover de individuele dimensie, die hij concretiseerde in het begrip 'stijl'. Opnieuw viel hierin de toepassing van de dichotomie *taalsysteem/spraak* te herkennen. Maar voor A.J. Greimas bleef het belang van deze benadering niet beperkt tot deze, toen al bijna gangbare, methodologische ontlening; veeleer lag het belang ervan in de toestand van het literaire discours, dat de 'tekens' van het taalsysteem gebruikt, maar ten opzichte daarvan verschoven is, omdat het een autonoom beteknend systeem vormde. De mythologi-

21. A.J. Greimas, *Arguments*, nr. 1, 1956, p. 17.

22. A.J. Greimas, 'L'actualité', a.w., p. 195.

23. Idem, p. 197.

24. R. Barthes, *Le Degré zéro de l'écriture*. Parijs (le Seuil) 1953, p. 24. Nederlandse vert. *De nulgraad van het schrijven*. Vertaling van E. Axel van Caspel. Amsterdam (Meulenhof) 1970, p. 18.

sche of religieuze discoursen bezaten hun eigen inhoud. De literatuur ontleende, 'onafhankelijk van elke inhoud die men beoogt over te dragen met behulp van een tekst',²⁵ haar eigensoortigheid aan het feit dat zij enerzijds een secundair systeem vormde, dat om zo te zeggen geënt was op het primaire communicatiesysteem, en anderzijds 'een autonome bovenbouw met een eigen historische betekenis'.²⁶

Op de verschillende gebieden hebben de theorie en de methodologie, naar men ons verzekert, een vaste plaats verworven. We moeten evenwel, voordat we deze paragraaf afsluiten, stilstaan bij de rol die de extrapolatie wordt toegekend. Voorzover het het onderzoek van talen betreft, kan men te werk gaan door middel van opsomming, het samenstellen van een inventaris van hetgeen de onderzoeker, op dit niveau, als taal'feiten' beschouwt. Sommige linguïsten zijn van mening dat dat het object van hun discipline is. Hun begrippenarsenaal is pover en voor niemand van belang. Maar wanneer we er, van uitgaan dat het werkelijke object van de linguïstiek '(...) de talen en het taalsysteem'²⁷ zijn, iets waartoe Saussure ons volgens R. Godel uitnodigt, gaan we over tot een ander niveau. Hier impliceert de beschrijving van de talen de ontwikkeling van een geheel van methoden, en nog een trap hoger, van een epistemologie. Het is de verdienste van Saussure, benadrukt A.J. Greimas, dat hij in deze richting heeft gewerkt. Hij heeft 'een hem eigen wereldbeschouwing' om weten te zetten 'in' een kennistheorie en een linguïstische methodologie'.²⁸ Dan wordt de extensie van de begrippen mogelijk, mits deze steunt op de formele eigenschappen van de objecten.

We weten dat Claude Lévi-Strauss ongeveer een tiental jaren eerder langs een andere weg naar Saussure was teruggekeerd. We hoeven hier slechts te wijzen op de methodologische en epistemologische lessen van de Praagse School in de personen van N. Troubetzkoy en R. Jakobson, door wie hij zich liet inspireren. Het doel was algemene wetten te formuleren die geldig zouden zijn voor de organisatie van de elementaire structuren van het taalsysteem (en niet van een bepaald taalsysteem in het bijzonder). Bovendien moesten die wetten bij voorkeur 'logisch worden afgeleid, wat ze een absoluut karakter verleent'.²⁹ Zo 'slaagde een sociale wetenschap er voor de eerste keer in', merkt Lévi-

25. A.J. Greimas, *L'actualité*, a.w., p. 199.

26. A.J. Greimas, *Arguments*, a.w., p. 19.

27. R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*. Genève (Droz-Minard) 1957, p. 181.

28. A.J. Greimas, *L'actualité*, a.w., p. 192.

29. N. Troubetzkoy, geciteerd door Claude Lévi-Strauss in een artikel uit 1945, gepubliceerd in *Word* en opnieuw afgedrukt in *Antropologie structurale*. Parijs (Plon) 1958, p. 40.

Strauss in zijn commentaar op, dankzij het beroep op logische modellen die rechtens aan de eigenlijke linguïstische modellen voorafgaan, 'noodzakelijke relaties te formuleren'.³⁰ Door bijvoorbeeld in navolging van Roman Jakobson een beroep te doen op het binairisme, richtte de onderzoeker zich op een type zeer algemene beschrijving, dat relaties tussen complementaire verzamelingen blootlegde. Het was eigenlijk een toepassing van de logica van Boole.³¹ Een ander aspect van het binairisme zijn de homologe relaties. De homologe relatie is samen met de transformatie, waarover we nog te spreken zullen komen, een van de twee belangrijkste hulpmiddelen van het comparatisme. Zij was geïmpliceerd in de beschrijving van de 'uitgebreide velden van de sociale en culturele symbolische systemen', een noodzakelijke voorwaarde voor de opbouw van de 'algemene semiologie zoals die door F. de Saussure was voorzien en gewenst'.³² Men moest immers op elk onderzoeksniveau groepen en relaties opsporen, ze tot onderling vergelijkbare structuren omvormen en de organisatieregels van het systeem aan het licht brengen. 'Net als de fonemen', schrijft Lévi-Strauss verder, 'zijn de verwantschapstermen betekenselementen; net als deze krijgen zij deze betekenis pas op voorwaarde dat zij in systemen worden opgenomen'.³³ Herinneren we eraan, voordat we een voorbeeld geven, dat hetgeen men algemeen 'verwantschapssysteem' noemt, een geheel is dat uit twee betekende systemen bestaat: een systeem van benamingen (de verwantschapstermen) en een systeem van gedragingen (die, lijkt ons, kunnen worden omgezet in logische termen van conjunctie en disjunctie). We moeten dus, als we het functioneren van maatschappijen willen verklaren die wat betreft hun type afstamming (matrilineair vs patrilineair) tegengesteld aan elkaar zijn, zonder aan een van de structurele elementen ervan voorbij te gaan, een systeem tot stand brengen dat in staat is de verschillende, naast elkaar aanwezige verzamelingen van relaties in zich op te nemen. Vanuit dit gezichtspunt brengt Lévi-Strauss met behulp van de homologe relatie een geleding aan tussen maatschappijen van het 'Tsjechische' type (Kaukasisch, patrilineair) en maatschappijen van het type 'Trobriand' (Melanesisch, matrilineair), door binnen een regulerend systeem vier soorten relaties tegenover elkaar te stellen, te weten: oom van moederszijde/neef (Ra), broer/zus (Rb), vader/zoon (Rc), man/vrouw (Rd): 'De beide groepen die ons als voorbeeld hebben gediend, vormen beide toepassingen van een wet die als volgt

30. Ibidem.

31. Zie de bijdrage van F. Bresson in 'Sciences du langage et sciences humaines', in: *Raison présente* nr. 7, Parijs (Ed. Rationalistes) 1968, p. 22.

32. A.J. Greimas, 'L'actualité', a.w., pp. 196 en 200.

33. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie*, a.w., pp. 40-41.

kan worden geformuleerd: in de beide groepen staat de verhouding tussen oom van moederszijde en neef tot de verhouding tussen broer en zus, als de verhouding tussen vader en zoon tot de verhouding tussen man en vrouw. Zodra één paar verhoudingen bekend is, moet het steeds mogelijk zijn het andere af te leiden.³⁴ Deze bijzonder complexe homologe relatie kan worden weergegeven met behulp van een symbolische notatie:

$$\text{Ra}:\text{Rb}::\text{Rc}:\text{Rd}^{35}$$

Keren we nu tot besluit terug naar Lévi-Strauss' poging om de grondslagen te leggen 'van een geïntegreerde communicatiewetenschap'.³⁶ De drie modi, de verwantschap, de economie en de taal, behoren natuurlijk 'niet tot dezelfde rangorde', maar vallen wel 'onder dezelfde methode; [ze] verschillen enkel door het strategische niveau waarop [elk van hen] zijn plaats kiest binnen een gemeenschappelijk universum'.³⁷ Vermelden we dat in een tekst uit 1956 nog een beroep wordt gedaan op de methode van homologisering om de overeenkomsten vast te stellen: 'de regels van de verwantschap en het huwelijk dienen om te voorzien in de uitwisseling van de vrouwen tussen de groepen, zoals de economische regels in de uitwisseling van goederen en diensten, en de regels van de taal in de uitwisseling van boodschappen dienen te voorzien'.³⁸

Zo werden gaandeweg, hoofdzakelijk tijdens de jaren vijftig en zestig, de voorwaarden duidelijker waaronder de door A.J. Greimas zo gewenste extensie van de begrippen legitiem en zelfs, volgens de woorden van Lévi-Strauss, 'noodzakelijk' was.³⁹ Het onderzoek moest voldoende abstract zijn (ja, zelfs mathematiseerbaar, zoals A. Weil heeft aangetoond voor *Les structures élémentaires de la parenté*) om een zo groot mogelijk aantal betekenissystemen kenbaar en zelfs voorspelbaar te maken. De stelling van Hjelmslev in de *Prolegomènes* luidde: 'Op grond van haar gelijkwaardigheid verricht de taaltheorie een empirische arbeid, op grond van haar arbitraire karakter een arbeid van berekening'.⁴⁰ Naar dit punt convergeerden de overigens zo uiteenlopende studies van de wegbereiders die we noemden: Saussure, Hjelmslev, Merleau-Ponty, Barthes, Troubetzkoy, Jakobson, Lévi-Strauss.

34. Idem, pp. 51-52.

35. Ra staat tot Rb als Rc staat tot Rd.

36. We citeren hier Roman Jakobson die verduidelijkt: 'Het is Lévi-Strauss die dit onderzoeksobject het helderste heeft afgebakend', in: *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*. Parijs (Mouton-Unesco) 1970, pp. 511-512.

37. Cl. Lévi-Strauss, 'Social Structure', artikel uit 1953; zie *Anthropologie*, a.w., pp. 326-327.

38. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie*, a.w., p. 95.

39. Idem, p. 40.

40. L. Hjelmslev, *Prolegomènes*, a.w., p. 33.

Lexicologie, semantiek en semiotiek

We hebben tenslotte voorgesteld om *L'actualité du saussurisme* als het vertrekpunt van de semiotiek te beschouwen. In het vervolg zullen we uitgaan van twee belangrijke data, 1966 en 1979, waarbij de eerste ondergeschikt is aan de tweede. 1966 is het jaar waarin de *Sémantique structurale* werd gepubliceerd. Over dit boek van A.J. Greimas, dat in weerwil van de titel het eerste tractaat over de linguïstische semiotiek is, is reeds zoveel geschreven dat we hierop niet hoeven terug te komen.⁴¹ In 1979 werd door A.J. Greimas en J. Courtès een *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* gepubliceerd. We zullen hier in verband met 1979 nagaan wat er van de semiotiek is geworden, die we opvatten als 'onderzoeksproject' en als 'onderzoek in uitvoering' (p. 344).⁴²

Achteromzien om te kijken hoe de dingen zich ontwikkeld hebben, is een daad waaruit de onderzoeker lering kan trekken en die hem soms plezier verschaft. Het vooruitkijken heeft natuurlijk ook, zij het andere, genoegens. Hiervan getuigt het motto dat A.J. Greimas voor zijn 'Voorwoord' koos bij *Langage* van L. Hjelmslev⁴³ (het stamt van de Deense meester): '(...) voor een geleerde bestaat er niets mooiers dan een wetenschap voor zich te zien die nog moet worden geschapen'. Natuurlijk zijn de beide houdingen niet met elkaar in tegenspraak, maar men is nog geen 'geleerde' door het te willen zijn. In 1956 beschouwde A.J. Greimas de *lexicologie* als de discipline die mogelijk het theoretische en methodologische apparaat zou kunnen verschaffen, waaraan de menswetenschappen dringend behoefte hadden; in 1966 verving hij de *lexicologie* door de *semantiek* en, vanaf 1970, de *semantiek* door de *semiotiek*. Dit traject is leerzaam. Alle drie de disciplines houden zich bezig met de betekenis, maar de velden waarop zij gelden, en de theorieën waarop zij steunen, zijn telkens verschillend. De een omvat de ander: de *semantiek* omvat de *lexicologie* en de *semiotiek* de *semantiek*. Volgen we de *Dictionnaire*: deze stelt dat de *lexicologie* 'voordat de *semantiek*

41. Afhankelijk van het ingenomen gezichtspunt is de *Sémantique Structurale*, Parijs (Larousse) 1966, of een zeer terughoudend of een zeer welgezend onthaal ten deel gevallen; vgl. G. Mounin, 'Discussion, Travaux récents de sémantique', in: *La Linguistique*, 1968, nr. 1, pp. 134-137, en onze 'Questions de sémantique structurale', in: *Critique*, 1968, pp. 70-85, nadien opgenomen in: J.Cl. Coquet, *Sémiotique littéraire*. Parijs (Mame/J.P. Delarge) 1976⁴, pp. 33-50.

42. A.J. Greimas, J. Courtès, *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Parijs (Hachette) 1979. Behalve in de noten, verwijzen de paginacijfers in de tekst vanaf nu naar de *Dictionnaire*. In 1986 is een aanvullend deel op deze *Dictionnaire* verschenen, dat inzicht geeft in de verdere ontwikkeling van de semiotiek van de Parijse School: A.J. Greimas, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Deel 2 (Compléments, débats, propositions). Parijs (Hachette) 1986.

43. L. Hjelmslev, *Le Langage*. Parijs 1966.

werd erkend als autonoom bestanddeel van de grammatica (of van de semiotiek), de enige was die zich bezighield met de problemen van de betekenis in de linguïstiek' (p. 209). Er kleefden onvermijdelijk tekortkomingen aan haar, omdat haar oogmerk wezenlijk klassificerend was en zij zich vooral beperkte tot de bestudering van het woord (bovendien, en dat moet worden benadrukt, is het woord in de Saussuriaanse traditie geen linguïstische eenheid). Met de totstandkoming van de semantiek deed de onderzoeker een stap in de richting van de analyse van de logische systemen. Hij maakte voornamelijk gebruik van het fonologische model van Roman Jakobson, op het binaire karakter waarvan we reeds hebben gewezen.⁴⁴ Het postulaat kon als volgt worden geformuleerd: alleen op het niveau van de immanentie, dat onder het niveau van de gemanifesteerde taaluitingen ligt, kunnen de complexe of elementaire eenheden die aan het taalsysteem ten grondslag liggen, worden samengebracht. De homologe relatie maakt het mogelijk de organisatie ervan weer te geven: de *fonemen* (complexe eenheden van de uitdrukking), zo zal de formule luiden, staan ten opzichte van de *femen* (elementaire eenheden van de uitdrukking) als de *sememen* (complexe eenheden van de inhoud) ten opzichte van de *semen* (elementaire eenheden van de inhoud). Door de afwijkingen van de signifiant met die van de signifié overeen te laten komen (de distinctieve kenmerken van de betekenis), nam de semantiek de benadering van de fonologie over; tegelijk streefde zij naar een erkenning als zelfstandige en noodzakelijke tak van de linguïstiek (noodzakelijk, omdat het gemanifesteerde taalfeit de conjunctie van de twee dieperliggende niveaus van de uitdrukking en de inhoud vooronderstelde). Het zoeken in deze richting sprak echter niet vanzelf. Volgens de *Dictionnaire* 'heeft zich eerst een mentale revolutie moeten voltrekken – die de zekerheden van een beschrijving van de taal "feiten" verving door de idee dat de linguïstiek niets anders dan een theoretische constructie is, die rekenschap probeert af te leggen van op andere (en onmiddellijke) wijze niet te vatten verschijnselen – om de semantiek aanvaard en erkend te krijgen als een geconstrueerde taal die in staat is te spreken over het object taal' (p. 326). De *Dictionnaire* spreekt over 'revolutie'. Anderen hadden reeds, en dit waarschijnlijk niet zonder ironie, gewag gemaakt van een 'Copenicaanse revolutie' op het gebied van de antropologie.⁴⁵ Wij zouden

44. R. Jakobson houdt van het hoofdartikel van het eerste nummer van *Acta Linguistica* (1939) vast aan het belang dat de schrijver ervan, V. Brøndal, stelt in een 'analyse van de mogelijke systemen en hun vorm'. Elke analyse van de structuur van het taalsysteem vooronderstelt haar; zie *Tendances*, a.w., p. 546. Het werk van Jakobson en dat van Brøndal zijn de twee inspiratiebronnen van A.J. Greimas op het moment dat hij de elementaire structuur van de betekenis opstelt.

45. Zie Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie*, a.w., p. 95.

liever wat minder stellig zijn. De bezieling ervan is aan menig een voorbijgegaan en het zal wel zo blijven. We zouden hier het woord van Goethe kunnen aanhalen: 'Ein jeder lernt nur was er lernen kann.'

Een dergelijke semantiek omvatte natuurlijk moeiteloos de lexicologie waarvan het specifieke object de bestudering van de *lexemen* werd, opgevat als de representatieve configuraties van de sememen van de geschiedenis of het gebruik (zie p. 208). Deze definitie van het lexeme sluit het, let wel, uit van de gemanifesteerde eenheden; het kan dus niet worden gelijkgesteld met 'het raadsel dat het woord is' (p. 238). Toch was de status van de semantiek nog slecht omschreven. Men kende haar vooral een vermogen tot beschrijven toe dat zij niet bezat en onmogelijk kon bezitten. 'De grote illusie van de jaren zestig', bekent A.J. Greimas (p. 327), bestond er immers uit dat men enerzijds meende dat de organisatie van de signifiés van een natuurlijke taal aanleiding kon geven tot een wetenschappelijke, dat wil zeggen, niet-tegenstrijdige (coherente), volledige en zo eenvoudig mogelijke beschrijving,⁴⁶ – welnu, 'een dergelijke opgave blijkt buitensporig, want ze zou overeenkomen met de beschrijving van het geheel van de axiologieën, de ideologieën en de betekenende sociale praktijken' (p. 77); anderzijds geloofde men 'dat een dergelijke beschrijving, min of meer op de wijze van de fonologie, rekenschap kon afleggen van het geheel aan betekeningen waarvan de talen het voertuig zijn'. En A.J. Greimas vervolgt in het hier aangehaalde interview uit 1976: 'Al snel moest men tot de ontdekking komen dat het semantische universum dat door een natuurlijke taal wordt gedeeld, samenvalt met de cultuur van de gemeenschap die deze taal spreekt en dat, ook al is de semantiek in het beste geval in staat tot een min of meer bevredigende weergave van de wijzen van bestaan, geleiding en de produktie van de vormen van het signifié, zij in geen geval aanspraak kan maken op een volledige beschrijving van deze tot systemen en constellaties georganiseerde vormen.'⁴⁷ De onderzoeker moest dus een nog krachtiger theorie uitwerken waarin de semantiek zich een plaats en een rol zou zien toegewezen krijgen, die meer in overeenstemming waren met haar middelen. De overgang van de semantiek naar de semiotiek drong zich destijds 'om zo te zeggen vanzelf' aan de semanticus op.⁴⁸ Het doel van de semiotiek zou het onderzoek van de

46. Zie L. Hjelmslev, *Prolegomènes*, a.w., p. 21.

47. In: *Pratiques*, nrs. 11/12, 1976, p. 5.

48. Idem, p. 6. Hiermee blijft men binnen dezelfde 'kennis-ideologie'. Andere keuzen, die hun vertrekpunt vinden in analoge observaties, zijn sindsdien gemaakt door bijvoorbeeld Roland Barthes, wiens 'Eléments de sémiologie' (in *Communications*, nr. 4; Ned. vert. in: R. Barthes, *De nulgraad*, a.w., pp. 73-179) op dezelfde epistemologische vooronderstellingen teruggaat als *Sémiologie structurale*.

verschillende, verbale of niet-verbale, 'talen' worden, waarvan de semantische micro-universa gebruik maakten.

Als 'er inderdaad niets mooiers bestaat dan een wetenschap voor zich te zien die nog moet worden geschapen', moet men de huidige situatie van de semiotiek realistisch beoordelen. Allereerst een vaststelling: 'er bestaat nog geen semiotische theorie die deze naam waardig is' (p. 345). Vervolgens een tijdsbestek: ook morgen zal zij niet klaar zijn. De onderneming gaat vandaag stellig onze verbeelding te boven, net zoals de bestudering van het niveau van de uitdrukking de verbeelding van de negentiende-eeuwse filoloog te boven ging, die geneigd was overal 'taalleven' en, in de woorden van Christian Metz, 'eindeloze ontwikkelingen'⁴⁹ te zien. De *Dictionnaire* vergeet van haar kant niet de nadruk te leggen op het langdurige karakter van de onderneming: 'de constructie van een theorie is een zaak van lange adem: de vergelijken-de taalwetenschap heeft van Bopp tot Saussure een honderdtal jaren nodig gehad, voor zij een coherente theorie vormde' (p. 396). Tenslotte een waarschuwing. De wetenschapsgeschiedenis leert ons dat continuïteit en discontinuïteit elkaar schragen. Houdt men vast aan het perspectief van de lange duur, dan zal men ertoe geneigd zijn de geleidelijke opbouw van de linguïstiek of semiotiek stap voor stap na te lopen. Een dergelijke kijk komt over het algemeen pas achteraf tot stand. Zij wist de discontinue processen uit, terwijl juist die in laatste instantie vaak beslissend blijken te zijn. Het onbegrip en zelfs de afwijzing die de nieuwe disciplines doorgaans oproepen, vormen een indirect getuigenis van deze breuken. De linguïstiek heeft zich voor deze proef gesteld gezien, precies zoals momenteel de semiotiek. Toen men met L. Hjelmslev stelde dat 'de taalstructuur een gezichtspunt blijkt van waaruit alle wetenschappelijke objecten kunnen worden onderzocht',⁵⁰ kende men aan de 'taaltheorie' een sleutelpositie toe; als we de wetenschappelijke status van wat we thans de semiotiek noemen, omschrijven, de band aangeven die de semiotiek met de linguïstiek verbindt, en tenslotte en bovenal de grondslagen leggen van een nieuw weten, dan voeren we een epistemologische breuk door. In zo'n perspectief wordt de verwantschap tussen Saussure, Hjelmslev en Greimas duidelijk zichtbaar.

Theorie, metataal en experiment

We willen eerst een feit onderstrepen: vanaf *Sémantique structurale* beschikken we over de elementaire gegevens van een theorie van de bete-

49. Ch. Metz, *Essais sémiotiques*. Parijs (Klincksieck) 1977, p. 125.

50. L. Hjelmslev, *Prolegomènes*, a.w., p. 170.

kenis. De nieuwsgierige lezer vergelijkte vanuit dit gezichtspunt het artikel *sémiotique* uit de *Dictionnaire*, het langste van het hele boek, met de bladzijden dertien tot zeventien uit *Sémantique structurale*. Net als de semantiek, maar we hebben gezien waarom het concept van de semantiek gewijzigd moest worden, is de semiotiek een hiërarchie van metatalen: op een *descriptief* niveau vindt de ontmoeting plaats tussen het object taal en 'de semiotische theorie die dit vat, vormt en geleedt' (p. 341). We komen nog terug op de opdeling van het object taal in twee beteknende gehelen: het ene bestaat uit de natuurlijke talen (de 'verbale wereld'), het andere uit de natuurlijke wereld (de 'niet verbale' of buitenlinguïstische wereld). Op een tweede niveau, dat men het *methodologische* niveau noemt, worden de analyse-instrumenten ontwikkeld (procedures en modellen) die het *descriptieve* niveau regeren.⁵¹ Tenslotte, op een derde, als *epistemologisch* aangeduid niveau, het fundament van de metatallge constructie, worden de homogeniteit en coherentie van de procedures en modellen die op het tweede niveau worden gebruikt, getoetst en de grondpostulaten geponeerd. Elke theorie bevat immers 'een bepaald aantal niet-gedefinieerde en niet-te-definiëren begrippen ... (die) op zijn minst in een netwerk van inter-definities moeten worden ingevoegd' om zo de interne coherentie van het systeem te waarborgen. Bijvoorbeeld: 'uitdrukking en inhoud zijn solidair, want zij vooronderstellen elkaar noodzakelijk in de semiotische functie' (p. 86). Men leze, naast de bladzijden 339 tot 346, de artikelen *methodologie* en *epistemologie* als men een nauwkeuriger idee wil krijgen van dit omvattende wetenschappelijke project, waarvan de taaltheorie, zoals door L. Hjelm-slev naar voren gebracht, het model blijft. Niettemin legt het Voorwoord van de *Dictionnaire* de nadruk op de twee eisen waaraan een theorie moet voldoen: de permanentie en de transformatie (p. iv). Derhalve dwingen de nieuwe gegevens die men in beschouwing neemt, tot een herschikking van de metatalen. De auteurs schetsen bijvoorbeeld naar aanleiding van de analyses van de niet-verbale wereld door de semiotiek van het theater of de semiotiek van het platte vlak, 'de begrippelijke reorganisatie waartoe de algemene semiotiek momenteel overgaat' (p. 281). Het materiaal dat door de semiotiek wordt bestudeerd, als men het totaal van de in dit boek bijeengebrachte bijdragen als bron neemt, bestaat uit teksten, die zelf worden beschouwd als manifestaties

51. We vestigen er de aandacht op, dat A. Culioli een soortgelijk standpunt inneemt: 'Is het nodig erop te wijzen dat het methodologische probleem van de linguïstiek (te midden van de andere menswetenschappen) erin bestaat de logisch-mathematische instrumenten te vinden, dat wil zeggen te vervaardigen, die een adequate beschrijving mogelijk maken van logische taalactiviteiten in en door de talen?' A. Culioli, 'La formalisation en linguistique', in: *Documents de linguistique quantitative*, nr. 7, 1970 (Dunod), p. 2.

van een of meer betekenissystemen. Het kan gaan om een dikwijls geschreven, of in eerste instantie mondelinge tekst (zoals in het geval van het onderzoek van C. Chabrol);⁵² om een niet-verbale tekst, wanneer het bijvoorbeeld om een gedetailleerde beschrijving van het kleurgebruik op de beeldstrook van een film gaat (zie het voorbeeld dat J.M. Floch geeft).⁵³ Ten opzichte van deze ervaringsgegevens, die karakteristiek zijn voor het object dat men wil bestuderen, wapent de semioticus zich met methoden ('een geordende reeks bewerkingen', p. 261), waarmee volgens hem deze gegevens paradigmatisch (tot klassen) en syntagmatisch (tot énoncés) kunnen worden georganiseerd. Op het eerste gezicht doen deze gegevens zich immers aan de onderzoeker voor als 'eindeloze ontwikkelingen' of, volgens een metafoor van Saussure, als 'een vlottend rijk'. De articulatie van de zin constitueert juist door de 'ervaringsgegevens' te bezetten de betekenis.

Uiteindelijk wordt het succes van een theorie afgemeten aan de mate van inzicht die zij mogelijk heeft gemaakt. Haar formele modellen heeft de semiotiek te danken aan het werk van Saussure, in het bijzonder aan zijn reeds aangehaalde *Mémoire*, waarin hij de status van het Indo-europese syllabische systeem vaststelde, aan het werk van de Praagse linguïstenkring (het fonologisch systeem), of meer nog aan het werk van L. Hjelmslev (de taaltheorie). Haar eerste semantische modellen ontleende zij daarentegen aan de mythologen, de etnologen en de folkloristen. Het voorbeeld van Georges Dumézil, die door Claude Lévi-Strauss wordt geciteerd in een artikel uit 1953, is veelzeggend: 'Door Indo-europese documenten, afkomstig uit IJsland, Ierland en de Kaukasus, met elkaar te vergelijken, is Georges Dumézil erin geslaagd een tot dan toe raadselachtig mythologisch personage te ontcijferen en de rol en verschijningsvormen ervan in verband te brengen met bepaalde specifieke kenmerken van de sociale organisatie van de bestudeerde bevolkingen'.⁵⁴ De hier beschreven situatie mag exemplarisch heten: aanvankelijk is er een raadsel, vervolgens dringt zich een werkwijze op die gebaseerd is op een logisch apparaat, dan volgt correlatie, en tenslotte de winst aan inzicht die we zo hebben behaald. Een ander voorbeeld betreft de vooronderstelde organisatie van de huwelijksklassen in een Westaustralische stam. De analyse hiervan gaat op soortgelijke wijze te werk: eerst hebben we te doen met een 'chaos' van heterogene observaties; vervolgens passen we een methodologisch apparaat toe dat

52. Cl. Chabrol, E. Landowski, 'Les discours du pouvoir', in: J.Cl. Coquet, *Sémiotique*, a.w., pp. 151-198.

53. J.M. Floch, 'Les langages planaires', in: idem, pp. 199-207.

54. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie*, a.w., p. 349.

draait om de mechanismen van cyclus, paar en koppel; tenslotte volgt het inzicht in wat zich voortaan als een verwantschapssysteem voordoet, een karakteristiek systeem met vier onderverdelingen, waarvan men vervolgens heeft kunnen aantonen dat het een groep vormt die isomorf is met de groep van Klein.⁵⁵ Ter afronding van ons drieluik moeten we de 'ontdekking van Propp' aanhalen, die 'onderbouwd en uitgediept' werd, zo geeft R. Jakobson nader aan, door Cl. Lévi-Strauss, A.J. Greimas en S. Serebrjanyi. Deze 'ontdekking' opende 'een nieuwe weg doordat zij de strenge structurele wetten blootlegde die slechts een zeer beperkt aantal modellen toelaten en de compositie regelen van alle door de orale traditie van de Russen (en andere volken) overgeleverde sprookjes'.⁵⁶ Vóór Propp kwam men niet verder dan het opsporen en tellen van bepaalde instabiele elementen van het sprookje, van de thema's en motieven (narratieve eenheden kleiner dan de thema's). Wladimir Propp toonde aan dat, om de zin te articuleren, om een structurele betekenis te produceren, het noodzakelijk was de invarianten aan het licht te brengen, te weten de geordende functies (de handelingen van de personages), die constitutief zijn voor wat men in het vervolg het 'Proppiaanse schema' is gaan noemen (p. 224). Roman Jakobson voegt hieraan toe – wat mooi aansluit bij onze algemene stelling – dat de folklore en het taalsysteem beide gemeen hebben dat ze 'de groepsconsensus' impliceren. Wij hebben de aandacht gevestigd op de formele en semantische dimensie van de sprookjes; hun sociale dimensie tenslotte, verklaart volgens E. Sapir het bestaan van die 'vaste wetten die gewoonlijk alleen door de natuurwetenschapper worden geformuleerd'.⁵⁷

Alleen al aan deze drie voorbeelden (mythologie, etnologie, folklore) ziet men welke grenzen de semiotiek zichzelf gaat opleggen: slechts onderling vergelijkbare objecten worden bestudeerd. Het semiotisch onderzoek poogt zo de homogeniteit van zijn onderzoeksniveau te bewaken. De vergelijking tussen eenheden van eenzelfde niveau, van eenzelfde dimensie, tussen relaties van eenzelfde orde, is overigens volgens Georges Dumézil 'de vorm die de experimentele methode in de menswetenschappen als vanzelf aanneemt'.⁵⁸ Staan we nu even stil bij de begrenzingen van het experimentele veld van de semiotiek. In de eerste plaats is daar dan een algemene begrenzing die zij deelt met de andere wetenschappelijke disciplines: de semiotiek poogt kwalitatief verschil-

55. Idem, p. 334.

56. R. Jakobson, in: *Tendances*, a.w., p. 525. Zie *Dictionnaire*, p. 383: 'Les découvertes de Propp'.

57. E. Sapir, geciteerd door R. Jakobson, *ibidem*.

58. Geciteerd door Cl. Lévi-Strauss in zijn *Réponse* op het *Discours de réception* van G. Dumézil tot de Académie française; zie *Le Monde*, 15-6-1979, p. 24.

lende verschijnselen op één noemer te brengen, het 'willekeurige te herleiden' ('iets waarin uiteindelijk de wetenschappelijke verklaring bestaat', volgens René Thom⁵⁹); anderzijds zijn het zoeken en blootleggen van constanten en variabelen die de structurering van de elementen van het universum mogelijk moeten maken, afhankelijk van de mate waarin de semiotische theorie is voortgeschreden, en haar beschrijvende praktijken doelmatig zijn. Tenslotte zou, om de uitdrukking van Roman Jakobson te gebruiken, het streven om 'rigide structurele wetten' te formuleren die van toepassing zouden zijn op alle betekenende gehelen, neerkomen op het voornemen 'een allesomvattende kennis van de maatschappijen' te bereiken. Zo'n onderneming is 'absurd'; de semioticus en de etnoloog stemmen met elkaar overeen in het oordeel: 'wij willen slechts uit een empirische rijkdom en verscheidenheid, die altijd onze inspanningen tot observatie en beschrijving te boven zullen gaan, constanten afleiden, die op andere plaatsen en in andere tijden steeds terugkeren'.⁶⁰ De *Dictionnaire* wijst op dezelfde theoretische en praktische onmogelijkheid: men kan zich onmogelijk tot taak stellen 'het semantische universum in zijn geheel te beschrijven', want dat zou betekenen dat men de beschrijving van 'de gehele cultuur van een etnolinguïstische gemeenschap' op zich zou nemen (p. 229).

We komen nog even terug op het begrip experiment. Dit geeft aanleiding tot twee verschillende praktijken naargelang het onderzochte object isotoop dan wel heterotoop is ten opzichte van de theorie. In het eerste geval is het experiment intern; dit verschijnsel is slechts schijnbaar paradoxaal: het 'werkelijke' maakt deel uit van de theorie die het impliceert. Dat doet zich bijvoorbeeld voor, wanneer men door middel van deductie het 'werkelijke' bestaan van een gegeven voorziet. Volgens Claude Lévi-Strauss bestaat de verdienste van de etnoloog A.R. Radcliffe-Brown hieruit, dat hij alle kenmerken van het systeem *Kariera* naar voren heeft gebracht voordat hij dit, als men dat zo kan zeggen, materieel had ontdekt in de welbepaalde regio die hij had voorspeld.⁶¹ Op heel wat gebieden (zoals in de mythologie of de literatuur) bezit het object geen andere werkelijkheid dan die van het papier. De voorspelling verliest dan haar bestaansrecht, tenzij men aanneemt dat de ontdekking van het gededuceerde element in de bestudeerde 'tekst' voldoende is om de voorspelling te bekrachtigen. Nemen we opnieuw als voorbeeld het narratieve schema van W. Propp, dan kunnen we bij-

59. R. Thom, 'La linguistique, discipline morphologique exemplaire', in: *Critique*, nr. 322, 1974, p. 236.

60. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie*, a.w., p. 95.

61. Idem, p. 334.

voorbeeld zeggen dat de opdeling in geordende sequenties (zoals de herhaling van de drie testen – de kwalificerende, beslissende en erkennende test) een factor van voorspelbaarheid introduceert: 'de opeenvolging zelf van de testen, geïnterpreteerd als een omgekeerde orde van logische vooronderstelling, lijkt te worden beheerst door een a posteriori te herkennen intentionaliteit, vergelijkbaar met die, welke in de genetica wordt gebruikt om de ontwikkeling van het organisme te verklaren' (p. 245). Omgekeerd kan men door middel van een soort tegen-test de algemeenheid van die door Jakobson geformuleerde 'wet' van het poëtische discours, die hij de 'projectie van het equivalentiebeginsel van de as van de selectie op de as van de combinatie' doopte, in twijfel trekken. Voor Roman Jakobson is de equivalentie, 'die tot de rang van constitutief procédé van de sequentie is verheven', het linguïstische criterium van de 'poëtische functie'.⁶²

In werkelijkheid zou deze projectie, die berust op de verhouding van homologie, slechts op bepaalde aspecten van de poëtische tekst van toepassing zijn. Anders gezegd, het 'experiment' (A. Martinet spreekt van 'experimenten' in verband met de vergelijking van de ketens: *ich weiss nicht/I do not know/je ne sais pas*⁶³) zou de wet van Jakobson slechts gedeeltelijk bevestigen.⁶⁴

In de tweede hypothese is het experiment extern. Deze uiterst gangbare en alom naar waarde geschatte praktijk lijkt ons door de semiotische theorie van de Parijse School te worden verworpen. Ze bestaat eruit te postuleren a. dat het 'werkelijke' de theorie bevestigt; en b. bijkomend, dat het te beschrijven object samenvalt met verschillende 'werkelijkheids'-domeinen. Het vreemde van een dergelijke houding is dat de werkelijkheid in dat geval als bekend wordt verondersteld. Dit is een mythische denkwijze die weliswaar eenvoudig en verleidelijk is, maar verbaast, als men bedenkt dat onderzoekers door deze over te nemen denken blijk te geven van hun weerstand tegen het idealisme en van hun wetenschappelijke houding. Maar op het gebied van de linguïstiek en de semiotiek mag men niet volstaan met te doen alsof het 'werkelijke' vanzelfsprekend een autonoom referentieniveau vormt. Het standpunt dat Hjelmslev inneemt lijkt voorzichtiger: de materiële drager, die door het oog of het gehoor wordt waargenomen, maakt ongetwijfeld als noodzakelijk bestanddeel deel uit van het bestudeerde object, maar blijft

62. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*. Parijs (Minit) 1963, p. 220. Nederlandse vert. 'Linguïstiek en poëtica', in: W.J.M. Bronzwaer, D.W. Fokkema en Elrud Kunne-Ibsch (red.), *Tekstboek algemene literatuurwetenschap*. Baarn (Ambo) 1977, p. 105.

63. A. Martinet, *Au sujet des 'Fondements de la théorie linguistique' de L. Hjelmslev*. Parijs (Republications Paulet) 1968, p. 22.

64. Zie J.Cl. Coquet, *Sémiotique littéraire*, a.w., pp. 91 e.v.

ondergeschikt (als middel) aan de *semiosis* (p. 339), dat wil zeggen aan de solidariteitsrelatie tussen vorm van de uitdrukking en vorm van de inhoud, en aan de manifestatie daarvan in gearticuleerde eenheden. Het experiment heeft dus geen betrekking op onafhankelijke materiële feiten, maar op complexe, reeds door de betekenis vorm gegeven, objecten. Met een beroep op Saussure stellen we dat een element slechts 'werkelijk en concreet' (een eenheid van de verschijning) wordt zoals de loper in het schaakspel, als het gerelateerd is aan het systeem dat er de waarde van bepaalt. Kortom, abrupt geformuleerd, het 'systeem is de enige werkelijkheid waar de linguïst belang in stelt'; wij voegen eraan toe: en de semioticus.⁶⁵

Indien het 'werkelijke' in onze analyses pas een rol kan spelen nadat eerst een integratiesysteem is opgesteld, indien dus het 'werkelijke', dat de semiotiek tracht te bereiken, slechts secundair, geconstrueerd kan zijn, dan is het uitgesloten dat de overeenstemming met het ruwe, primaire feit als criterium kan dienen waaraan de toepasbaarheid van de theorie kan worden afgewogen. Men kan nu vermoeden welke status het 'werkelijke' (of het 'ware') maar evengoed het 'geleefde' in de semiotische theorie bezit. Ze vormen evenzovele grootheden die worden beschouwd als de uitkomst van discursieve procedures (zoals de zogeheten ontkoppelings- of koppelingsprocedures) (p. 79 en 119).⁶⁶ De *Dictionnaire* spreekt over 'illusions': 'De twee "referenties" met behulp waarvan men probeert buiten het gesloten universum van de taal te treden en dit vast te maken aan een andere uitwendigheid – de referentie aan het subject (aan de instantie van de enunciatie) en de referentie aan het object (aan de wereld die de mens omringt als referent) – brengen uiteindelijk slechts illusies voort: de referentiële illusie en de enunciatieve illusie' (p. 120). Uiteindelijk vormt dus een bezorgdheid om coherentie – 'zodra men erkent dat een wetenschap wordt gedefinieerd door haar benaderingswijzen en niet door het object of het toepassingsgebied' (p. 301) – de leidraad voor de semioticus waarlangs hij het 'werkelijke' of het 'geleefde' beoordeelt. Nemen we het voorbeeld van het begrip communicatie. De onderzoeker die de analyse op het niveau van het gedrag in plaats van op het formele niveau wenst te situeren (wat een normaal geval van heterotopie is) – en heel vaak trouwens minder vanwege expliciet theoretische redenen dan omwille van

65. F. de Saussure, *Cours*, a.w., pp. 153 en 158.

66 De koppelings- en ontkoppelingsprocedures (Frans: 'embrayage' en 'débrayage', Engels: 'shifting in' en 'shifting out') zijn door Greimas afgeleid van de 'shifters' van Jakobson. Zij regelen de relatie tussen uitende instantie (*énonciation*, het uiten als dynamisch proces) en de uiting (*énoncé*). Noot van de vertaler.

‘voorkeur’ of ‘temperament’, zoals A. Martinet spits opmerkt⁶⁷ – richt zich op datgene wat L. Hjelmslev in de *Prolegomena* de ‘fysische en fysiologische, psychologische, sociologische en historische aanslidsels van de taal’ noemt, ‘en niet op het taalsysteem zelf’.⁶⁸ Daarmee loopt hij het risico van het taalsysteem dat hij onderzoekt een multidisciplinair, en dus niet-homogeen object te maken. Om de linguïstiek tot een observerende wetenschap te maken zal hij bijvoorbeeld de door Saussure en Hjelmslev uitgesloten fonische of semantische ‘substantie’ weer invoeren. Hij zal, teneinde de instabiliteit van bepaalde ‘vocalische structuren’ te ‘verklaren’, een beroep doen op de articulatorische fysiologie en haar instrumentarium. Hij zal opmerken dat men waarschijnlijk in de botsing tussen ‘een organisatieprincipe [van vocalische fonemen] overeenkomstig de stand van de maxilla’, die een bepaald aantal openingsgradaties kent, en een organisatieprincipe ‘overeenkomstig de equidistantie’ – bijvoorbeeld de symmetrische positie van de /e/ in relatie tot de /i/ en /a/ aan de ene kant, en van de /o/ in relatie tot de /u/ en /q/ aan de andere kant –, de interne oorzaak van de veranderingen in de fonologische systemen moet zoeken. Daarom zijn voor een ‘realist uit de Praagse traditie’ zoals A. Martinet de afgebakende, samenvoegende en onderscheidende kenmerken aftreksels ‘uit de fonische substantie’.⁶⁹ Als we nu dezelfde feiten, dat wil zeggen, de economie van de fonetische veranderingen, vanuit het gezichtspunt van de semiotiek bekijken – en deze vergelijking is leerzaam –, zullen we zien (en dat konden we natuurlijk verwachten) dat de auteurs van de *Dictionnaire* uitsluitend aandacht hebben voor de methodologische procedure. De semioticus benadrukt het feit dat de diachronie de operatie van transformatie vooropstelt en daarbij gaat hij als het ware voorbij aan de vooronderstellingen van een substantialistische analyse: ‘Het gaat hier om een zeer interessante benadering, want in plaats van te vertrekken vanuit de toestanden van het taalsysteem op zoek naar eventuele transformaties, worden allereerst de transformaties beschreven, omdat die alleen de toestanden kunnen definiëren’ (p. 98). Eén van de regels van de semantische en syntactische component van de semiotische grammatica berust juist op de hiërarchische rangschikking van de relaties en operaties van transformatie, waarbij de eerste de laatste sturen. Op het niveau van de oppervlakte-syntaxis zal men bijvoorbeeld zeggen dat de ‘énoncés’ van doen de ‘énoncés’ van toestand sturen; op het niveau van de funda-

67. A. Martinet, ‘Sciences du langage et sciences humaines’ in: *Raison présente*, nr. 7, 1968, pp. 15 en 31.

68. L. Hjelmslev, *Prolegomènes*, a.w., p. 12.

69. A. Martinet, *Au sujet*, a.w., pp. 17 en 45, en *La linguistique synchronique*. Parijs (PUF) 1965, p. 69.

mentele syntaxis zal men eveneens zeggen dat de relaties van contrariëteit, contradictie en complementariteit, die noodzakelijk zijn voor de uitwerking van een elementaire betekenisstructuur, afhankelijk zijn van de operaties van transformatie die voorzien in de overgang van de ene relatiestructuur naar de andere (zie pp. 160, 315, 382).

Deze theoretische uitwerking kan nog ten aanzien van een tweede punt van het gebruik van het begrip communicatie worden doorgevoerd. We willen het hebben over het vatten van de betekenis. Het begrip verwijst, laten we dat niet vergeten, over het algemeen naar een mondeling model; anders gezegd, het veld van denken en onderzoek verschuift naar de 'spraak' (*parole*) en de situaties waarin gesproken wordt. De analyse van het 'werkelijke en waarneembare gedrag van de sprekers in bepaalde omstandigheden' behoedt ons voor de logicistische abstracties waarvan het 'bloedeloze systeem' van Hjelmslev het beste (en jammerlijkste) voorbeeld vormt.⁷⁰ Het behaviorisme heeft reeds, met matig succes, het gaat hier immers om een mateloze onderneming, getracht het probleem van de betekenis over te hevelen naar de analyse van de ervaring van de sprekers in een sociaal-culturele gemeenschap. Voordat men hiervan bevredigende resultaten mag verwachten, zal men waarschijnlijk moeten wachten tot de psychologische en sociologische theorieën samengevoegd zullen zijn en zij elk beschikken over een metataal die de een met de ander homologiseerbaar maakt; uiteindelijk tot er een voldoende sterke semiotische theorie bestaat, die in staat is de betekenissystemen op elkaar af te stemmen, waarin de subjecten van de mondelinge enunciatie (destinateur en destinataire) en de omstandigheden van een dergelijke enunciatie zullen zijn opgenomen. Vanuit dit gezichtspunt zou het stellig nuttig zijn de ontwikkeling van de pragmatiek te volgen en de verhouding te analyseren waarin deze discipline, waarvan de autonomie overigens problematisch is, tot de semiotiek staat. Als illustratie moge ons een voorbeeld van Charles S. Pierce, de grondlegger van de Amerikaanse semiotiek, dienen. Het is naar voren gebracht door G. Deladalle, die niet onverdienstelijk heeft geprobeerd het denken van de befaamde logicus te systematiseren en enkele discutabele aspecten ervan op te helderen. In het systeem van Pierce is een vraag als: 'wat voor weer is het?' een teken. Vanuit de categorie tweedeheid bekeken, dat wil zeggen de 'categorie van het bestaan, van de individualiteit', verwijst een dergelijk teken, in de dimensie van de interpretant, naar het 'werkelijke effect' dat de vraag teweeg brengt bij de destinataire. We bevinden ons dus wel degelijk

70. A. Martinet, 'Questions à André Martinet', in: *Dilbilim*, nr. IV, 1979, p. 20, en 'Sciences du langage', a.w., p. 31.

binnen de grenzen van het werkelijke of het geleefde. Trouwens, 'de filosofie van Pierce (...) is een filosofie van de ervaring, opgevat in de geest van de experimentele wetenschap: de geest van het laboratorium'. Hetzelfde geldt als we ons verplaatsen naar de andere pool van de communicatie. De propositie verwijst dan, op grond van de categorie derdeheid, dat is de 'categorie van de continuïteit', door middel van de uiteindelijke interpretant naar 'de reden waarom [de destinateur (...)] deze vraag gesteld heeft, welk effect het antwoord zal hebben op zijn plannen voor de dag die net is aangebroken'. Zo worden door ontvouwing van de tekens, van hun niveaus (representamen, object, interpretant) en van hun ordeningsprocessen (eersteheid, tweedeheid, derdeheid), de regels van het sociale mechanisme en hun toepassing in het bestaan weergegeven. Het staat buiten twijfel dat in het geciteerde voorbeeld de persoonlijke, en niet alleen de individuele, dimensie aanwezig was. Charles S. Pierce ontwierp een scenario waarin zijn vrouw hem bij het ontwaken, zo gaf hij nader aan, vragen stelde die hij beantwoordde. We moeten hier echter dadelijk aan toevoegen, om het denken van de logicus niet te vertekenen, dat de sprekers op hun beurt ook weer als tekens worden beschouwd; en dat ze slechts in die hoedanigheid moeten worden geanalyseerd; 'de mens is naar zijn wezen een sociaal dier'.⁷¹ Een behaviorist zegt: mensen zijn 'systemen die tot gedrag in staat zijn'.⁷² De pragmaticus verschuift en preciseert deze opvatting: zijn analyse zal betrekking hebben op een betekenisuniversum dat tegelijk geïnstitutionaliseerd (vanuit dit gezichtspunt zijn discours en taalsysteem onderling vergelijkbaar) en polemisch (dat is het differentiële kenmerk van het discours) is. Dit zijn stellingen die zeer wel te integreren zijn in de semiotiek van de Parijse School. Niet te ontkennen valt dat zij in 1966 begon met op schitterende wijze de complexe problemen van de enunciatie te negeren. Zij deed dit onder invloed van het fonologische model, overigens niet uit principe, maar vanuit een methodologische bezorgdheid. Ze meende dat de parameter van de subjectiviteit voor de beschrijving niet terzake deed; dientengevolge moest deze dan ook uit de tekst worden verwijderd, 'tenzij de analyse juist deze parameter tot object van de beschrijving had gekozen'.⁷³

Toch moest de discursieve component de semiotici vroeg of laat tot een heronderzoek brengen van de plaats, die in een algemene betekenis-theorie was voorgehouden aan de enunciatie. Zo weerhoudt niets

71. G. Deledalle, *Théorie et pratique du signe; introduction à la sémiotique de Charles S. Pierce*. Parijs (Payot) 1979, pp. 14, 24, 60, 90 en 150.

72. L. Apostel, 'Syntaxe, sémantique et pragmatique', in: *Logique et connaissance scientifique*. Parijs (Gallimard) 1967, p. 304.

73. A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, a.w., p. 153.

de semiotiek er meer van om, net als de pragmatiek, te erkennen dat elk discours vanuit zijn tweeledige, institutionele en polemische aspect moet worden onderzocht. Een principe als dat van de 'conversationele implicaties' bijvoorbeeld, kan zonder enige moeite in het narratieve schema van de semiotische grammatica worden opgenomen. De semioticus kan zich de hypothese van H.P. Grice tot de zijne maken, die stelt dat het postulaat van de communicatie 'zeer algemene principes zijn waarvan de toehoorder altijd veronderstelt, dat deze door de spreker worden gerespecteerd. Laten we aannemen dat we in staat zijn uit een van deze principes een *verhaalprincipe* af te leiden, dat stelt dat de verteller wat chronologisch het eerst komt ook het eerst moet berichten: als we uitgaan van de veronderstelling dat de spreker dit principe respecteert, impliceert zijn enunciatie van de zin *Jules heeft zijn laarzen uitgetrokken en is gaan liggen*, dat Jules zijn laarzen heeft uitgetrokken *voordat* hij is gaan liggen. De spreker weet nu, net als de toehoorder, dat zijn enunciatie dat impliceert, uitgaande van de veronderstelling dat hij de conversationele principes respecteert (...). In sommige gevallen zelfs zegt de spreker wat hij zegt alleen om mee te delen wat conversationeel het feit impliceert dat hij zegt wat hij zegt: de theorie van de conversationele implicaties stelt ons dus in staat om het verschijnsel van het *impliciet gezegde* en de *indirecte spreekhandelingen* te verklaren – dat wil zeggen, de mogelijkheid om iets mee te delen met behulp van een zin, die letterlijk iets anders betekent'.⁷⁴ Wij zijn wellicht niet toegerust om een dergelijke situatie van het individuele spreken te beschrijven; we kunnen daarentegen wel de 'verwijzingen naar het algemene feit van de enunciatie'⁷⁵ opnemen. Voor de auteurs van de *Dictionnaire* bevat het discours juist de mechanismen die ons de illusie van de aanwezigheid van de enunciatie geven. Dit geldt ook voor de reeds geciteerde 'koppelingen'-procedure (*embrayage*), die 'het effect van de terugkeer naar de enunciatie aanduidt' (p. 119), een beoogde maar onmogelijke terugkeer, daar de initiële spreekhandeling bestaat uit de scheiding tussen het individuele spreken en zijn enunciator. Daarom veronderstelt hetgeen de onderzoeker beschrijft als 'enunciatieve' en 'referentiële illusie' (de koppeling, *embrayage*), een situatie van de *énoncé* (de ont koppeling, *débrayage*) die zelf slechts gefundeerd kan worden door de enunciatie-instantie. Van deze drie trappen is de laatste (de enunciatie) de enige die

74. F. Récanati, 'Le développement de la pragmatique', in: *Langue française*, nr. 42, 1979, p. 18.

75. We nemen hier de tegenstelling over die O. Ducrot maakte om 'de verwijzingen naar het algemene feit van de enunciatie, en niet naar deze of gene individuele spreek situatie' op te nemen in 'de linguïstische component' van zijn semantische theorie. Zie 'La description sémantique en linguistique', in: *Journal de psychologie normale et pathologique*, nrs. 1-2, 1973, p. 131.

nog niet kan worden beschreven, althans bij de huidige stand van onze kennis. De semiotiek, die zich noodgedwongen een onderdak heeft gekozen binnen de énoncé-discours, beweert hier 'gegevens te vinden [over de aard van de enunciatie] – die waarschijnlijk ontoereikend, maar wel betrouwbaar zijn' (p. 356). Op deze wijze heeft men in elk geval een helder beeld, dunkt ons, in welk theoretisch kader zich de feiten van de enunciatie voordoen.

Keren we, om nogmaals de methodologie van de Parijse School toe te lichten, terug naar de theorie van Grice, waarvan F. Récanati zegt dat wij daarmee ons vermogen om 'iets mee te delen met behulp van een zin die letterlijk iets anders betekent' kunnen verklaren. Hoe kunnen we bijvoorbeeld vaststellen dat 'het impliciet gezegde een uitvloeisel is van een doordenking van de enunciatie' en 'het antwoord vormt op de vraag: "Waarom heeft de spreker gezegd wat hij heeft gezegd?"'⁷⁶ Dat was ook de benadering van Pierce: 'Waarom heeft mijn vrouw me die vraag over het weer gesteld? Het blijft de taak van de onderzoeker ons te laten zien volgens welke procedures hij de aanwezigheid van hetgeen Oswald Ducrot het 'impliciete van de enunciatie' noemt, heeft kunnen ontdekken. Op dit punt zijn de pragmatici terughoudend. Natuurlijk zou men zich kunnen verlaten op een psychologische pragmatiek die gebruik zou maken van 'introspectieve predicaten die worden gerechtvaardigd door de overtuiging dat de handeling slechts door de intentie kan worden gedefinieerd'.⁷⁷ Maar de linguïstische traditie van de semiotiek heeft haar een geheel andere weg laten inslaan. De verbale of non-verbale handelingen worden in syntagma's ingevoegd die constitutief zijn voor de door actanten volbrachte programma's. Op deze wijze kan men deze of gene 'hypotactische reeks van enkelvoudige of complexe (...) programma's' volgen, die overeenkomen met 'een logische reeks waarin elk programma voorondersteld is door een ander voorondersteld programma' (p. 242). Vanuit dit gezichtspunt kan de status van het 'impliciet gezegde' of de 'indirecte spreekhandelingen' worden verduidelijkt. Het volstaat dat de syntagmatische samenhang duidelijk is. Het is van weinig belang of het programma een combinatie is van een verbaal en een somatisch énoncé. Het is immers 'een banale vaststelling dat zinnen die voor een bepaald type handeling gemerkt zijn, zeer vaak dienen om een andere handeling mogelijk te maken'.⁷⁸

76. O. Ducrot, 'Note sur la présupposition et le sens littéral', nawoord bij het boek van P. Henry, *Le mauvais outil...* Parijs (Klincksieck) 1977, pp. 176 en 178.

77. L. Apostel, 'Syntaxe', a.w., p. 304.

78. O. Ducrot, 'Note', a.w., p. 191.

Zo kan een bepaald type vraag dus worden geïnterpreteerd als een verzoek. 'Kunt u het venster openen?' wordt begrepen als 'Opent u alstublieft het venster' (O. Ducrot); 'Kunt u mij het zout doorgeven?' laat zich vertalen als: 'Geef u mij alstublieft het zout door' (F. Récanati). In dit type communicatie wijst alles erop dat de destinateur van de destinataire niet een verbaal antwoord op een vraag, een zeggen verlangt, maar de uitvoering van een doen, dat semantisch gezien isotoop is met zijn mondelinge verzoek. Maar in dit geval, in tegenstelling tot het 'impliciet-gezegde' dat we zojuist ter sprake brachten, informeert de uitvoerende handeling ons over de status van de individuele spreekhandeling die hieraan voorafgaat. We bevonden ons niet in een egalitair, symmetrisch schema van het type vraag-antwoord maar, tenminste bij deze discursieve instantie, in een hiërarchisch, asymmetrisch schema van het type bevel-uitvoering.

Hiermee zijn we aanbeland bij het tweede aspect van het discours: de polemische functie ervan. Zij ligt ten grondslag aan het denken van Charles S. Pierce, wanneer hij de relatie intentie-effect formuleert. Parallel aan de 'intentie' van de destinateur dient men nog het 'werkelijke effect' dat de vraag bij de destinataire teweeg brengt te analyseren. Volgens G. Deledalle die Pierce citeert, 'bevat elke tweedetheid een "element van strijd"', zelfs als het om de ervaring van een eenvoudig gevoel gaat'.⁷⁹ We kunnen overigens opmerken dat de polemische functie met een algemene opvatting van de taal verbonden is; we vinden haar weergegeven zowel bij de pragmatici van de School van Frankfort als bij Oswald Ducrot. Er is dus een moeiteloze overgang van het beeld van het *Sprachspiel* van Ludwig Wittgenstein⁸⁰ en van de door Pierce en in navolging van hem door D. Wunderlich en U. Maas toegelichte analyse van de verhouding actie-reactie, naar het centrale idee van Oswald Ducrot, – want, zo zegt hij, 'zij lijkt me richting gegeven te hebben aan het grootste deel van mijn werk' –: 'de taal' is 'een middel tot confrontatie van de individuen'.⁸¹ Indien de lezer de artikelen van de *Dictionnaire* erop naslaat, en in het bijzonder de artikelen *épreuve* (test) en *schéma narratif* (narratief schema), zal hij spoedig tot de ontdekking komen dat hierin een belangrijke plaats is ingeruimd voor de polemische structuur. We moeten niet vergeten dat, zoals E. Mélétynski al aangaf, het Proppiaanse schema de polemische structuur bevatte: 'De tegenstelling (tussen) de preliminaire test die de held het magisch object verschaft en de funda-

79. G. Deledalle, *Théorie*, a.w., p. 59.

80. Zie L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt a/M (Suhrkamp) 1971, p. 19: 'Ich werde das Ganze der Sprache und der Tätigkeit, mit der die verwoben ist, das "Sprachspiel" nennen.'

81. O. Ducrot, 'Note', a.w., p. 200.

mentele test die leidt tot de opheffing van het tekort, is nauw verbonden met de eigensoortigheid van het sprookje als genre.⁸² Voor de semiotische theorie gaat het om een verdrievoudiging, die men op de twee niveaus van de semiotische grammatica kan bestuderen: 'de herhaling van de drie testen – de kwalificerende, beslissende en erkennen-de test – bleek de regelmatigheid die, geplaatst op de syntagmatische as, het bestaan onthulde van een canonic narratief schema' (p. 244). De polemische structuur moet men dus zoeken op het niveau van de 'discursieve' en op dat van de 'semio-narratieve structuren' (zie p. 159). Op het diepteniveau (semio-narratief), dat dus syntactisch en semantisch het meest eenvoudige is (minder rijk aan figuren), wordt de polemische structuur ingevoegd in de actantiële trajecten van het performerende Subject, van de Destinateur-manipulator en de Destinateur-judicator. Op een meer oppervlakkig niveau ('discursief') laat de polemische structuur zich opsporen, niet alleen in de reeks die door de drie canonieke testen wordt gevormd, maar eveneens in de interne organisatie ervan. Vandaar dat 'de eerste van de constitutieve énoncés van een test', door de *Dictionnaire* terecht 'confrontatie' genoemd, de botsing voorziet van twee tegengestelde willen, bijvoorbeeld die van het Subject en het anti-Subject of die van de Destinateur en de anti-Destinateur. Zelfs 'de meest vreedzame ruil', men kan hierbij denken aan de meest verbreide vorm ervan: het contract, impliceert een dergelijke botsing, waarbij het verschil is, dat 'de strijd zich afspeelt in het kader van een netwerk van stilzwijgende conventies'. We concluderen met de *Dictionnaire* (p. 246): 'Bij nader toezien is deze conflict-structuur uiteindelijk slechts een van de uiterste polen – waarbij de andere pool wordt gevormd door de contract-structuur – van de confrontatie die alle menselijke communicatie kenmerkt.'

82. E. Méléntinski, 'L'étude structurale et typologique du conte', in: V. Propp, *Morphologie du conte*. Parijs (Seuil) 1970, p. 207.